

LUKÁCS LAJOS

ANGLIA ÉS A MAGYAR KÉRDÉS 1865–66-BAN

Robert Burnett D. Morier magyarországi küldetése

Az osztrák birodalomban 1865 nyarán bekövetkezett kormányzati változások, ha erőteljes érdeklődést váltottak is ki Londonban, a brit diplomáciai köröket nem érték váratlanul. Az 1861-es magyar országgyűlés feloszlatása utáni helyzetet semmiképpen sem tekintették véglegesen kialakultnak, a Schmerling-kormány bel- és külpolitikai törekvéseiről, akcióiról a szükséges ítélet korántsem tartották még megvonhatónak. Az ausztriai állapotokat továbbra is átmenetinek, kiforratlannak ítélték az angol kormánykörökben, ámbar egy tartósabb konszolidáció esetén kifogásaikkal nem szándékoztak nehézséget okozni a bécsi kormánynak. Viszont az 1860-as évek első felének eseményei nem éppen arra készítették Londont, hogy tartós eredményt várjon a Schmerlingi kísérletektől. Sőt éppen ellenkezőleg — a Schleswig–Holstein körül kialakult válság, a dán háború és annak következményei csak növelték a bizonytalanságot az osztrák állapotok szilárdsága iránt.¹ A továbbra is válságos magyarországi és erdélyi helyzet pedig még inkább arra utalt, hogy Schmerling államminiszternek lehetett ugyan társadalmi támasza az osztrák örökös tartományokban, de arra képtelennek mutatkozott, hogy az 1861-ben meghirdetett belpolitikai programjának magyar földön is képes legyen érvényt szerezni. Ilyen körülmények között az osztrák minisztérium körül fokozatosan bekövetkezett személycserék egyenes folyományai és tükörképei voltak a kül- és belpolitikai ballépéseinek. Ha 1864 októberében Rechberg gróf kiválása a kormányból, és az, hogy helyére, a külügyminiszteri székbe, Mensdorff–Pouilly gróf került, az osztrák politika dániai kudarcáért hozott áldozatként is felfogható volt, de nem kevésbé olyképpen is tűnt, hogy a mindenható államminiszter nagynémet álmainak, törekvéseinek zátonyra futásáért a politikai ellenlábasnak számító Rechberget tették fő felelőssé. Ha ebben volt is némi igazság — ismerve az utóbbi sokirányú öntevékenységet —, mégis a porosz hatalom németországi befolyásának előretörését, Ausztria fokozatos elszigetelődését, alapvetően a Schmerlingi koncepció kudarcba fulladását jelentette. A bécsi udvari körökben, a birodalmi magas arisztokrácia Esterházy Móric gróf által képviselt csoportjában nagyon is jól sejtették, hogy Rechberg kiválása önmagában nem oldhatja meg a függőben lévő kérdéseket és a kövekező távozásra ítélt személy, Schmerling nyílt bukása sem várthat már túlságosan sokáig magára.²

1 A. W. Ward – G. P. Gooch: *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783–1919*. I–III. Cambridge, 1922–23. II. 573. és köv.; Lawrence D. Steefel: *The Schleswig–Holstein question*. Cambridge, Mass., 1932. 39. és köv.; Llewellyn Woodward: *The Age of Reform 1815–1870*. Oxford, 1962. 317. és köv.

2 Richard Charvat: *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*. I–II. Leipzig, 1911. I. 64. és köv.; Heinrich Friedjung: *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866*. I–II. Stuttgart–

Bloomfield lord, Anglia bécsi nagykövete — aki jó ideje, 1860. novembere óta töltötte be posztját — éppen elég tapasztalattal, információval rendelkezett ahhoz, hogy kormányát az ausztriai belső változások tényleges kihatásairól és összefüggéseiről kellő alaposással tájékoztassa. Ezzel is magyarázható, hogy amikor 1865 június végén a Rainer főherceg és Schmerling vezette minisztérium megbukott, ezt a hírt Russell lord külügyi államtitkár a szükséges rendeződés, tisztulás megindulásaként fogta fel, olyképpen, hogy a hosszantartó átmeneti válságok után talán végre-valahára megindul az osztrák birodalom a konszolidáció irányába. 1865 júliusának átmeneti időszakában, amikor Mensdorff-Pouilly négy héten át a külügyminiszterséggel együtt a miniszterelnöki posztot is betöltötte, és Schmerling is rutinszerűen tovább folytatta hivatali teendőit, az osztrák udvar és a nemzetközi diplomácia egyaránt már a jövő felé tekintett. Amikor Londonba 1865. július végén megérkezett a Belcredi-minisztérium megalakulásának híre, igazolva látták megelőző fenntartásaikat és bizonyítva Bécs ama szándékát, hogy komolyabban hozzá kívánnak látni a politikailag, gazdaságilag, pénzügyileg válságban lévő birodalom átszervezéséhez, államszerkezetének tartósabb megalapozásához. Ami az osztrák ügyeket illeti, az angol kormány külpolitikai iránya Palmerston miniszterelnök 1865. októberében bekövetkezett halála után nem változott. A külügyminiszteri tisztelet 1859 óta betöltött Russell lord, miután Palmerstontól átvette a kormányelnöki széket, szigorúan kitaposott úton haladt tovább. Clarendon, az új külügyminiszter szintén tapasztalt, régi diplomata hírében állt, különösebb újításoknak nem volt híve, így a brit birodalom osztrák politikájában a folytonosság alapvetően biztosítva volt, melyet Bloomfield lord is csak alátámaszthatott bécsi követségi posztján. Ugyanakkor téves lenne azt feltételezni, hogy a hagyományos külpolitikai orientáció fenntartása ne járt volna további diplomáciai aktivitással.³

1861-ben a magyar országgyűlés, annak előkészületei, vitái álltak az angol kormány érdeklődésének középpontjában, hasonlóképpen 1865–66-ban is, az ismételt összehívott magyar országgyűléssel összefüggő események bonyolult láncolata keltette fel elsősorban London érdeklődését. Schmerling bukása után az angol külügyi hivatal vezetői nagyon is világosan látták, hogy Ausztria jövője, biztonsága, szilárdsága, nagyhatalmi állásának fennmaradása, az európai hatalmi egyensúlyban betöltendő szerepvállalásának folytonossága nem kis mértékben éppen attól függ, hogy mennyire lesznek képesek a magyar ügyeket megnyugtató módon elrendezni. A konszolidáció és az osztrák birodalom belső békéje ügyében az angol kormány nem kívánta valamiféle egyértelmű tanáccsal vagy diplomáciai nyomással érvényesíteni esetleges elképzeléseit. Igaz, a hosszantartó válság, az ellentmondó hírek nyugtalanossággal töltötték el az angol külpolitika irányítóit, és az események meggyorsulása ellen aligha emeltek volna kifogást. Amennyiben a Februári páténszel bevezetett osztrák birodalmi alkotmányosság, a központi irányítást szimbolizáló Reichsrattal elérte volna célját, vagyis a birodalom, gazdasági, politikai megszilárdítását, az elégedetlen népek megnyugtatót, nyilván az angol kormány sem igényelt volna valamiféle revíziót az osztrák kormány belkormányzatában. Viszont éppen az előbbi nyilvánvaló eredménytelensége a kül- és belpolitika vonatkozásában egyaránt joggal

Berlin, 1901–1902. I.; *Uő.*: Harcz a német hegemoniáért (1959–1866). I–III. Budapest, 1902–1904. I. 114. és köv.; *Somogyi Éva*: A birodalmi centralizációtól a dualizmusig (Az osztrák–német liberálisok útja a kiegyezéshez). Bp., 1976. 75. és köv.

3 Vö. *E. Ashley*: The Life of Henry John Temple, Viscount Palmerston 1846–1865. I–II. London, 1876. II. 248. és köv.; *H. Maxwell*: Life of the Fourth Earl of Clarendon. I–II. London, 1913. II. 42. és köv.; *A. W. Ward – G. P. Gooch*: i. m. III. 580. és köv.

váltotta ki az angol kormány és a szélesebb angol közvélemény egyetértését az újabb osztrák változásokkal kapcsolatban. Schmerling helyett Belcredi, centralizmus helyett föderáció — mindez Angliában előlegezett bizalmat, szimpátiát, várakozást keltett. Ámbár a parlament különböző csoportjaiban, pártjaiban, az angol sajtóban azért megoszlottak a vélemények a bécsi változások következményeit, lehetőségeit illetően: az örömteli üdvözléstől és bátorítástól egészen a fenntartásokig és értetlenségig, az 1865. szeptember 20-i manifesztum alkotmányt és Reichratot felfüggesztő határozatának megkérdőjelezéséig. A politikai tárgyilagosságára mindig is büszke *Times*, miután kifejezésre juttatja, hogy Ausztriát a végső romlástól csak a rendszerváltoztatás mentheti meg, közli, hogy a „kormánynak sikert kívánunk, örömmel üdvözljük az új minisztériumot a hatalom élén, a sikeres irtást, melyet ő Felsege a régi állapotokat képviselő miniszterek között tett”. Majd kifejezi abbéli reményét, hogy Magyarország hamarosan visszanyeri alkotmányát, amelyhez oly hűn és állhatatosan ragaszkodik. Helyesléssel szól a Belcredi-kormány azon szándékáról, hogy a hatóságok tartsák tiszteletben az élet különféle elemeinek szabad tevékenységét, s „a társasági erők szabad és független kifejlődését”, valamint tapintattal járjanak el a független testületekkel való érintkezésben. Végezetül a *Times* kifejezi annak reményét, hogy feltehetően az új osztrák kormány tanul a múlt tapasztalataiból és felismeri, hogy milyen káros következményekkel jár, ha beavatkoznak a személyes szabadság ügyeibe és végül is belátják, hogy „a szabadságnak nem felülről, hanem alulról kell fejlődnie”.⁴ Az osztrák változásokat üdvözlő sorok voltak olvashatók a wighekhez közel álló *Morning Star*, a *Daily News*, a *Globe* hasábjain is, nagy súlyt helyezve a Magyarországgal történő kibékülés fontosságára. Ámbár az értetlenség sem hiányzott az angol sajtóból, arra keresve választ, hogy miért is kellett az alkotmányosságot felfüggeszteni az Osztrák birodalom nyugati felében — amint arról a tory felfogást tükröző *Standard* és a *Herald* cikkezett. A liberálisabb *Morning Post* Ausztria szabadelvűségének őszinteségét kérdőjelezte meg és a változásokat a birodalom katasztrofális pénzügyi helyzetével, súlyos eladósodásával hozta kapcsolatba — mint azon kényszerrel, mely a fordulatot kiváltotta: „Ausztria szabadelvűsége akkor kezdett felderengeni, mikor a vészfelhők financiai romlással fenyegetőztek. Kölcsönt nem lehet többé kapni, míg — mint a bankárok szokták mondani — a birodalom politikai helyzete nem lesz kielégítőbb.”⁵ Mindebben kifejezésre jutottak azok a jogos kétségek, melyek nemcsak az angol kormány bizalmas berkeiben, de a szélesebb közvéleményben is felmerültek az ausztriai állapotok megítélésében. Érthetően feszült figyelemmel kísérték Londonban a Bécsből érkező híreket, jogos várakozással tekintve a bécsi angol követ működésére is.

Bloomfield lord 1865. szeptember 14-én, közvetlenül azután, hogy november 19-ére összehívták az erdélyi országgyűlést, nem késlekedett Russell lordot értesíteni ennek a lépésnek politikai fontosságáról. Jelezve, hogy ebben kifejezésre jutott a Schmerling-rendszer erdélyi praktikáival, magyar-ellenes kísérleteivel történő szakítás, és megtagadása az 1863-ban összeült nagyszabonyi országgyűlés tevékenységének. Az a tény, hogy az erdélyi országgyűlés Kolozsváron fog összeülni, mutatta a magyarok iránti megértőbb bécsi magatartást, egyben annak reményét is keltve, hogy Erdély és Magyarország 1848-as egyesítésének megismétlésére ismét megnyílik az út. Ugyanakkor a Belcredi-kormány politikájának következetlenségeit is kiemeli, jelezvén, hogy a Schmerling-provizórium hatalmi gépezete Erdélyben továbbra is előtérben áll, hogy

4 The Times, 1865. aug. 9.; Vö. Pesti Napló, 1865. aug. 11.

5 Morning Post, 1865. okt. 1.; Vö. Pesti Napló, 1865. okt. 3.

Crenneville gróf erdélyi kormányzó továbbra is a helyén maradt és az erdélyi országgyűlést összehívó rendelkezés igyekszik a megelőző szisztémában érdekelt nemzetiségeket: szászokat, románokat megnyugtatni. Bloomfieldnek az a véleménye, hogy a kibontakozás ugyan megindult, de a várakozásokat korántsem elégíti ki az új osztrák kormány. Minden oldalról elégedetlenség és bizalmatlanság is tapasztalható, mely arra enged következtetni, hogy a múltbeli felemásságok már annyira elmérgesítették a helyzetet, hogy a kulcskérdések feltehetően csak erőszakos úton oldhatók meg. A tapasztalható jóakarát, rendezési készség ellenére a problémák összetettsége és bonyolultsága miatt Bloomfield egyáltalán nem optimista a birodalom jövőjét illetően, és keserű iróniával jegyzi meg, hogy „a balszerencse valószínűleg akkor is üldözni fogja Ausztriát, amikor jót akar”.⁶ Közvetlenül aztán, hogy megjelent Bécsben a szeptember 20-i pátens, amely felfüggesztette a Februári pátens teremtette kormányzati állapotot, Bloomfield lord kedvező elbírálása ellenére sem rejti véka alá aggodalmait. Mondván — és nem is alaptalanul —, hogy miután Schmerling rendszere — Magyarország ellenállása következtében is — megbukott, az új helyzet nem kevesebb kérdést vet fel. Az szeptember 20-i manifesztum határozatai most már a Lajtán inneni tartományok elégedetlenségét válthatják ki, azoknak az ellenérzését és bizalmatlanságát, akik a Reichsrat működésében bár nem teljes mértékben, de némileg mégis megtalálták számításait, akik most joggal aggódhatnak attól, hogy a magyarok igényeit esetleges az ő rovásukra fogják kielégíteni. Amiben mégis bizakodik Bloomfield: a Lajtán innen sem volt teljesen egyértelmű Schmerling rendszerének fogadtatása, jócskán akadnak olyanok, akik szerint a bukott kormányzat az osztrák örökös tartományokban sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Türelem, várakozás, figyelem az események további alakulása iránt — ezt ajánlja a bécsi angol követ, mint egyetlen lehetséges magatartást az adott, nehezen kiismerhető helyzetben.⁷

A türelmetlenség, a tájékozódni akarás jogos kíváncsian azonban nem hagyta nyugodni Bloomfield lordot, nem kevésbé azok a Londonból érkező inspirációk, melyek a továbbiakban minél pontosabb és biztosabb tájékozottságot igényeltek Ausztria további sorsa, hatalmi helyzetének biztosítása tekintetében. A kényes osztrák ügyek kipuhatólására mindig is akadtak jólétesült, bizalmi emberek, akik az angol követ rendelkezésére álltak. Ezt mutatja az az 1865 őszi jelentés is, amely beható vizsgálat alá veszi a magyar ügyek állását, mindazokat a problémákat, melyek a közeli magyar országgyűlés előtt állnak. Bloomfield bizalmasa meglepő tájékozottsággal, körültekintéssel és higgadtsággal szemléli Magyarországot — ahol vagy maga is személyesen járt ezekben a napokban, vagy elsőrangú magyar informátorai akadtak Bécsben. Annyi kitűnik e gondos jelentésből, hogy írója, szerkesztője elsősorban a mérsékelt Deák-párti személyektől nyerte információit és érvelésük hatása alatt fogalmazta meg véleményét. Ami önmagában nem tekinthető egyoldalúságnak, figyelembe véve Deák Ferenc nagy népszerűségét, országos tekintélyét, véleményének súlyát. Mr. Hurrin — a jelentés írója — ugyan a magyar országgyűlés összehívását elrendelő császári manifesztum megjelenése után, de még az országgyűlés munkájának megkezdése előtt vetette papírra benyomásait, vagyis egy olyan átmeneti szakaszban, amikor voltaképpen még elég nagyok voltak a várakozások, optimista színezetűek a kilátások az udvar, a kormány és a magyarországi mérsékelt ellenzéki erők közötti egyezkedés sikeres lefolytatására.

6 Bloomfield Russellnak, Vienna, 1865. szept. 15. Public Record Office, London. Foreign Office. General Correspondence, Austria. F. O. 7. (Továbbiakban: PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7.) 686/205.

7 Bloomfield Russellnak, Vienna, 1865. szept. 21. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 686/211.

Ez a körülmény mindenképpen rányomja bélyegét elemzésére, amelynek kiindulópontja annak feltevése, hogy az udvari párt, a Belcredi-kormány eleve messzemenő jóindulattal és engedékenységgel, hajlékonysággal indult. Valamiféle hasonlót vár a másik oldaltól is, legalábbis Deák előzetes megnyilatkozásai, magatartása alapján ez feltételezhető. Erre mutattak nyilvánosságra hozott nézetei a közös ügyek elismeréséről, ezek kezelésének módozatairól, a delegáció intézményéről. Ámbár magyar részről ragaszkodnak az önálló hadügy- és pénzügyminiszterhez, osztrák részről csak egy-egy közös minisztert kívánnak állítani e posztokra. Míg Deák elgondolása szerint a delegációs bizottságban egy kilenc főből álló különbizottságnak adnák meg a végső döntés jogát, addig az osztrákok vitás esetekben a döntő szó kimondását az uralkodóra ruháznák. A jelentésévő nézete szerint a bécsi kormány csak nyerne azzal, ha némileg több engedményt tenne. A magyar mérsékeltekről az a véleménye, hogy világosan átlátják a szoros összefüggést a birodalom szilárdsága, biztonsága és Magyarország érdekei között, és éppen ezért nem is kívánnak a kiegyezés feltételéül olyan követelésekkel fellépni, amelyek a birodalom politikai hatalmát gyengítenék, mert ez saját érdekeikkel is ellentétben állna. Másrészt ügyelnek arra, hogy a kiegyezési feltételek ne csökkentsék érdemben alkotmányos jogaikat. A magyar alkotmányos igényekkel kétségtelenül rokonszenvező angol diplomata megítélése alapján „minden valószínűség szerint a magyaroknak sohasem fog sikerülni teljesen elválniuk az osztrák birodalomtól, és biztonsággal feltételezhető, hogy abban az esetben, ha ez mégis bekövetkezne, akkor aligha tudnák sokáig előnyükre biztosítani a függetlenséget a maguk számára”. Majd rámutat arra, hogy a magyarok nagyon is tisztában vannak „azokkal a veszélyekkel, amelyek kelet felől fenyegetik őket, valamint azzal is, hogy egyedül nem lennének képesek e veszély elhárítására. Úgy vélik, hogy az osztrák birodalom külső érdekei azonosok Magyarország érdekeivel.” Nézete szerint, amennyiben az osztrákok elsőként ismernék el a magyarok alkotmányos jogait, ez esetben az utóbbiak készek lennének arra, hogy elfogadják azokat a módosításokat, amelyeket a birodalom érdeke megkíván.⁸

Amilyen mértékben előrehaladtak a magyar országgyűlési választások és közeledett a pesti országgyűlés összeülése ideje, Londonban annál inkább szükségét érezték a friss, közvetlen és pontos információknak. Ennek érdekében az angol kormány fontosnak tartotta, hogy Pestre különmegbízottat küldjenek, hogy közvetlenül tájékozódhassanak az 1865. decemberében megnyíló magyar országgyűlés munkájáról, annak pártjairól és általában a magyar társadalom politikai törekvéseinek alakulásáról. Számoltak továbbá egy magyarországi koronázás lehetőségével is. A helyzet kétségtelenül sok tekintetben emlékeztetett az 1860-as *Októberi diploma* kibocsátása utáni időszakra, amikor a hosszú önkényuralmi periódus után 1861-ben összeülhetett a magyar országgyűlés és megindulhattak az első tapogatózások az ellentétek kiegyenlítésére, egy esetleges rendezés tétő alá hozására. Akkor Graham Dunlop személyére esett a választás, aki magyarországi küldetését felettesei nagy meglepetésével látta el.⁹ Most az új helyzetben Robert Burnett David Moriort jelölték, aki a németországi ügyek tapasztalt szakértőjének számított és munkásságával kiérdemelte Russell lord messzemenő bizalmát is. Morier egy francia hugenotta család sarja volt, aki felsőbb tanulmányait Oxfordban és Svájcban végezte, majd hosszabb utazásokat tett a német államokban és tökéletesen elsajátította a német nyelvet is. Diplomáciai szolgálatát 1853-ban kezdte

8 Hurrin Bloomfieldnak, Vienna, 1865. okt. 25. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 686/239.

9 Vö. Lukács Lajos: Anglia és a magyar kérdés 1860–61-ben (Mr. Graham Dunlop magyarországi küldetése). Századok, 1990. 242–274

meg és rövidesen Ausztriába küldték, ahol lord Loftus bécsi angol követ alatt sokoldalú feladatokat látott el, miközben valósággal bebarangolta nemcsak az osztrák birodalmat, de még Boszniát is megismerte. Küldetései során Pestre is eljutott, majd hónapokat töltött Horvátországban. A magyarországi gazdasági, politikai viszonyok jó ismerője lett és utazásai során személyes kapcsolatokat is kiépített. 1858-ban Berlinbe helyezték át és ettől az időponttól kezdve alapvetően Poroszországban és más német államokban teljesített szolgálatot — 1860-tól ismét lord Loftus alatt, akit Bécsből Berlinbe küldtek követnek. Amikor 1865 elején előtérbe került az angol–osztrák kereskedelmi szerződés megkötésének ügye, az angol kormány többek között Moriert is Bécsbe rendelte, jól ismerve precizitását, gazdasági szakértelmét, a német államok kereskedelmi és vámműgyeiben szerzett sokoldalú tapasztalatait. Feltehetően Moriert is váratlanul érte, hogy miután 1865 végére tető alá hozták a nehezen megszülető kereskedelmi szerződést, melyet végül is a Belcredi-kormány érvényesített, nem térhetett vissza eredeti állomáshelyére, hanem újszerű megbízatást kapott. Az angol külügyi hivatal, Bloomfield lord bécsi angol követtel egyetértésben, úgy döntött, hogy Moriert Magyarországra küldik, ahol a politikai fordulatok a nemzetközi érdeklődést előtérbe kerültek.¹⁰

Annyi bizonyos, hogy Morier 1866 januárjában már Pesten van és nagy aktivitással veti bele magát a körülötte zajló eseményekbe. A magyar politikai élet hangadói szinte pártállástól függetlenül örömmel vették tudomásul az angol megbízott jelenlétét. Bizonyos bátorítást, erőt adott számukra, annak tudatát biztosította, hogy tevékenységük nemzetközi jelentőségű, hogy a távoli Anglia szeme, figyelme is rajtuk van. Mindezzel magyarázható, hogy a pesti Nemzeti Casino tagjai megtiszteltetésnek tekintették, ha Morier megjelent közöttük, keresték társaságát, figyelték véleményére, és ki-ki a saját nézetei szerint igyekezett előadni elképzeléseit a jövőről, a remélt kibontakozásról. Amennyire Morier működéséből következtethető, elsősorban a magas arisztokrácia köreinek barátságát kereste. Azokhoz folyamodott elsősorban információkért, akik Schmerling bukása után a kormányruhdhoz kerültek vagy legalábbis a konzervatív politikai irányához álltak közel.¹¹ Természetesen ez korántsem jelentette azt, hogy ne figyelt volna a mérsékelt liberális ellenzék vezetőinek véleményére, de ezt csak konzervatív politikai tanácsadói kritikái szűrőjén keresztül tette. Megelőző bécsi tartózkodása idején, a hónapokon át folyó angol–osztrák gazdasági tárgyalások alatt Moriernak bőven volt alkalmja találkozni a magyar konzervatívok számos képviselőjével, többek között a hivatalos „enquête” bizottságban is szerephez jutott Barkóczy János és Dessewffy Emil grófokkal és a körükhöz tartozó más arisztokratákkal. Így Moriernak alkalmá nyílt arra, hogy megismerje a magyar nagybirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai természetű óhajait, elképzeléseit.¹² Utólagos előadásából tudjuk, hogy a konzervatív párthoz tartozók közül számosan hangoztatták előtte, mennyire érdekükben áll az angol szabadkereskedelmi irány érvényesülése az osztrák birodalmon belül, és sérelmezték azokat a hátrányokat, melyeket a magas osztrák védővámok miatt el kell szenvedniük, amikor az angol ipar termékeit kívánják behozni az országba, elsősorban a modernebb mezőgazdasági gépeket. Éppen ezért kifejezetten kérték Moriert: tőle telhetően tgyen

10 *Mrs. Roslyn Wemyss: Memoirs and Letters of the Right Hon. Sir Robert Morier, G. C. B., from 1826 to 1876.* I–II. London, 1911. I. 22. és köv. II. 5. és köv.; Foreign Office List 1869. London, 1869. 138.

11 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. jan. 30. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/3.; Vö. *Memoirs Robert Morier...* i. m. II. 19. és köv.

12 Vö. *Mattekovits Sándor: Az Osztrák–Magyar Monarchia vámpolitikája 1850-től kezdve napjainkig.* Budapest, 1877. 83.

meg mindent annak érdekében, hogy az osztrák ipari körök részéről érvényesülő, számukra kedvezőtlen hatásokat ellensúlyozza és kedvezőbb vámtarifákat érjen el a tárgyalások során.¹³ Mindez komoly mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Morier joggal érezte: ha az angol kormány szabadkereskedelmi érdekeit védi, akkor egyben jó szolgálatot tesz a magyar mezőgazdaság előrehaladásában érdekelt nagybirtokos elemeknek is. Amikor a pesti országgyűlés időszakában ismét össztalálkozott jónéhány, előzőleg már Bécsben megismert magyar arisztokratával, joggal feltételezte, hogy előzőleg tett jószolgálatai most viszonzásra találnak és megkönnyítik feladatát. Önmagában ez azonban nem határozhatta meg döntően Morier kialakuló véleményét a magyarországi viszonyokról, eseményekről, a társadalmi és politikai fejleményekről, bár befolyásolta, és mivel a gazdasági természetű ügyekben volt járatosabb, könnyebben hajlott az ismeretségi köréhez tartozók véleményének befogadására.

Morier Pestre érkezve tagadhatatlan bizakodással nézett az események elé, habár a nehézségeket is észlelte. Nagyon kedvezően értékelte Ferenc József és Erzsébet királyné ünnepélyes bevonulását Pestre 1866. január 28-án és beköltözésüket a budai várpalotába. Meglepetéssel fogadta, hogy milyen sok városi lakos tekintette meg a látványos menetet és, hogy az „Éljen” kiáltások sem hiányoztak. Kedvezőnek ítélte, hogy a rendet kizárólag a városi pandúrok és a polgárőrség tartotta fenn, a katonaság alig volt jelen. Az esti ünnepélyes kivilágítás szerinte „fantasztikus látványt nyújtott”. Véleménye a néptömegek hangulatáról kedvezően alakult, „mint akik egy nagy tehertől szabadultak meg”, tele várakozással, hogy a sok rossz után végre jobb napok köszöntenek be. Így a császári pár Pestre érkezését a szükséges kibékülés szempontjából pozitív tényként könyvelte el, olyan jelentős eseménynek, amely komoly mértékben hozzájárulhat a feszültségek csökkentéséhez, a nagyfokú bizalmatlanság feloldásához és egy olyan kedvező légkör megteremtéséhez, amelyben a felgyülemlett ellentétek kiegyenlíthetők. Véleménye nem mentes némi optimizmustól, hogy Ausztria és Magyarország kibékülése, legalábbis ami az uralkodó személyét illeti, voltaképpen bekövetkezett, ami még hátra van, az a problémák jogi elrendezése.¹⁴ Ebből a szempontból ítélte meg a pesti társasélet néhány eseményét is, a farsangi bálók rendezése során felmerült vitákat. Beismeri, hogy a feszültségek feloldása korántsem könnyű, a kormányhoz közel álló személyek iránti megvetés és gyűlölet nehezen oldódik fel, a magyar társadalom élén állók valósággal „karanténba” helyezték mindazokat, akik a passzivitással szemben részt vállaltak a hivatalos életben. Az utóbbiak nem számíthattak az előkelő társaságbeliek megértésére, hogy esetleg befogadják őket körükbe. Az alkotmányosság ígéretének beköszöntével egybeeső báli szezon mindezeket a kényes társasági kérdéseket előtérbe állította anélkül azonban, hogy az ellentétes pólusok közeledtek volna. Sőt az egyik legkiemelkedőbb pesti bál védnökei közé olyan hazafias gondokodású főrangúak kerültek — többek között gróf Keglevich Béláné, a mártíromságot szenvedett gróf Batthyány Lajos leánya —, akik keményen tartották magukat az elképzeléseikhez és így komoly akadályt merült fel annak, hogy az éppen itt tartozkodó császári pár is részt vehessen a kiemelkedő összejevetelen. Végül is a magas arisztokrácia tapasztaltabbjai elsimították az ellentéteket, új rendező bizottságot hozva létre, mely biztosította az uralkodói pár részvételét a bálon. Morier nem túlozza el a magas körök társas életében jelentkező konfliktusok szerepét, de mégis a londoni körök

13 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. jan. 27. PRO Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 704/15.

14 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. jan. 29. (Uo. 703/2); Vö. Memoirs Robert Morier... i. m. II. 51. és köv.

tudomására kívánja hozni, hogy a magyar helyzetet e tekintetben is világosabban lássák, és főképpen azt érezteti, hogy végül mégis a békülékenység szelleme ke-rekedett felül.¹⁵

A budai várpalotában 1866. február 3-án került sor a bálra, ahol Ferenc József és Erzsébet királyné igen közvetlenül viselkedtek, elvegyültek a bálozók között, szinte fesztelenül társalogtak, sokat tettek annak érdekében, hogy a nagyon is érthető feszültség felengedjen. Morier, aki szintén a meghívottak között volt, úgy vélekedett, hogy a császári pár közvetlensége erőteljesen megváltoztatta a magyarok érzelmeit, „mintha egy nagy kő esett volna le a nemzet szívéről és megkönnyebbültek volna”. Megjegyzi, hogy egy angol számára különösképpen kellemes mindezt észlelni, miután a korona és a nemzet közötti egyetértés igényét hordozza magában és szívesen szemléli más országban ezen rokon jelenségeket. Morier abban a megtiszteltetésben részesült, hogy Ferenc József császár megszólította és hosszan elbeszélgetett vele a magyarországi ügyekről — igen kötetlen és közvetlen formában. Morier e beszélgetés tartalmát Bloomfield lord tudomására hozta — ámbár szükségesnek tartotta megjegyezni: ügyelt arra, hogy a saját nevében fejezze ki magát, és véleményét ne lehessen úgy magyarázni, mint kormányának hivatalos álláspontját. Ennek ellenére a beszélgetés óhatatlanul több volt annál, mint eszmecsere egy angol magánemberrel, hiszen az uralkodó nagyon is jól tudta, hogy az angol kormány bizalmasával vált nézeteket, akinek véleménye eljut Londonba és akinek elképzeléseit nem lehet közömbösnek tekinteni. A császár egyenesen megkérdezte Moriort, hogy mi a véleménye a politikai helyzetről, melyre az olyképpen válaszolt, hogy az uralkodó iránt érzett érzelmi felengedés, a kialakuló szívélyes viszony Magyarország királya és a magyar alattvalók között bármennyire is örvendetes jelenség, mindez még korántsem mondható el a Magyarország és a birodalom egyéb részei közötti általános viszonyokról. Véleménye szerint a magyarok „szűklátókörűek”, nemigen törődnek a birodalom általános érdekeivel és az európai összérdekekkel. A császár úgy vélekedett, hogy a magyar „olyan jogászok nemzete, akik minden politikai kérdést tisztán jogi szempontból kezelnek és ragaszkodnak a jogi finomságokhoz”. Magyarországon a hangadók olyan szempontból közelítik meg a kérdéseket, ami más nemzeteknél ismeretlen. Egyébként ami a szűklátókörűségüket illeti, ezt a véleményt szintén osztotta az uralkodó, és éppen ebben látta a problémák megoldásának súlyos akadályát. Ugyanakkor hangsúlyozta a magyarokkal szembeni türelmes magatartás fontosságát és közölte, hogy a maga részéről szigorúan ehhez tartja magát. Majd kifejtette, hogy mennyire örül Morier pesti jelenlétének, mert magyar alattvalói sokkal nagyobb súlyt helyeznek arra, amit egy külföldi mond, mint ami osztrák alattvalói ajkáról hangzik el. Morier erre szükségesnek tartotta kifejteni, hogy az ő szerepe korlátozott, ő csak mint megfigyelő van jelen, ámbár sohasem rejti véka alá véleményét. Bármiképpen alakuljanak is majd az ügyek, azok semmiképpen sem szabad, hogy veszélyeztessék a birodalom integritását. Megítélése szerint sajnos a magyarok hajlanak arra, hogy ezt figyelmen kívül hagyják, és olyan irányzathoz ragaszkodnak, amely elvezethet a birodalom összeomlásához, amivel szerinte eljátszhatják Európa szimpátiáját.¹⁶

Semmi okunk sincs kételkedni az angol megbízott véleményének őszinteségében, különösen ha arra gondolunk, hogy a hivatalos angol külpolitika mindig is milyen nagy

15 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. jan. 30. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/3.; Vö. *Berzeviczy Albert*: Régi emlékek 1853–1870. Bp. 1907. 243.

16 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. febr. 4. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/7. Confidential.

fontosságot tulajdonított az osztrák birodalom szerepének az európai egyensúlyban. Morier azt is a császár tudomására hozta, hogy találkozva olyan liberális gondolkodású magyarokkal, akik nagy szimpátiát áruktak el az Egyesült Államok iránt, közölte velük, hogy az Unió egységének biztosítása érdekében milyen határozottsággal és keményen jártak el azokkal szemben, akik azt veszélyeztették, utalva Észak és Dél polgárháborújára. Eltekintve ennek a történelmi analógiának anakronizmusától az osztrák–magyar vonatkozásokat illetően, az angol küldött a maga érvelését mégis találónak és hatásosnak ítélte, legalábbis olyanak, mely minden bizonnyal kellemes fogadtatásra talál a császárnál. Ebben aligha tévedett, miután még azt is meg kívánta jegyezni, hogy az ő pesti jelenléte arról győzheti meg a magyarokat, hogy „nem minden angol nézi Kossuth szemével a magyar ügyeket”.¹⁷

A szívélyes beszélgetés, ami a császár és Morier között lezajlott — kezdetben franciául, majd pedig németül —, az angol megbízottat arra a következtetésre vezette, hogy a császárnak nagy öröme szolgál a magyar néppel történt személyes kibékülése, de ez korántsem vakította el és látja a felmerülő, leküzdendő nehézségeket, azokat az ellenkezéseket, melyekkel szembe kell szállnia, hogy a magyar részről felmerülő kívánságokat összhangba hozza saját elképzeléseivel, akaratával. Morier úgy látja, hogy Ferenc József egy pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy „német uralkodó, aki egy birodalom felett uralkodik, melyben a magyar faj csak egy kisebbséget alkot”. Ez a bizalmas jelzéssel ellátott információ arról győzhetette meg az angol külügyi hivatal vezetőjét, hogy az osztrák birodalom megoldandó kérdéseinek rendezése még csak a kezdet kezdetén áll, ha a feszült légkör és bizalmatlanság a császár pesti jelenléte alatt fel is engedett, de a nagy erőpróba még hátra van.¹⁸

Ami most már a döntő kérdéseket illeti, a magyar országgyűlés lefolyásáról Morier szintén beszámolt. Gondos áttekintést nyújtott az országgyűlésen működő pártokról: a jobboldalról, a baloldalról és a centrumról, értve ezek alatt — az általa követett sorrendben — a kormányzathoz közel álló konzervatív pártot, a Tisza Kálmán vezetése alatt álló balközépet, valamint a centumba sorolt Deák-pártot. A konzervatív csoport kialakulásának történelmi gyökereire, előzményeire részletesebben kitér, bemutatva szerepüket az 1848 előtti országgyűléseken, elismerve azt is, hogy ezen időkben nagyon népszerűülenné váltak. 1848-as szerepükről szinte alig tesz említést, csak annyit jegyez meg, hogy amikor a fegyveres harc kitört, legtöbbször visszavonult a politikai élettől, elhagyták Magyarországot és a küzdelem passzív szemlélőivé váltak. A reformkori konzervatív elemekből kialakuló ókonzervatív csoport Bach-korszakbeli helyzetéről megállapítja, hogy mennyire ellentmondásos helyzetbe kerültek a kiépiülő új rendszerben, hogy a hatalom által űzött szeszélyes játék miatt „Ausztria természetes szövetségesei lettek az első áldozatai a Magyarország ellen irányuló bosszúálló politikának”. Azok a történelmi nevet viselő főurak, akiknek ősei évszázadokon keresztül fontos szerepet játszottak az osztrák monarchia vezetésében és akiket a korona iránti lojalitásuk miatt „saját honpolgáraik hazaárulónak bélyegeztek a legutóbbi küzdelemben”, a bizalmatlanság céltáblái lettek a hatalom részéről és úgy kezelték őket, mint „a legsötétebb cselszövőket”. Lassanként az a látszat alakult ki, mintha az Apponyi, Zichy, Esterházy neveket viselőkhöz volna kárhóztatva, hogy „a bécsi ügyvéd és barrikádszónok” — a mindenható Bach belügyminiszter — sértésekkel illesse őket és az ellenük folytatott kicsinyes praktikákkal saját lelkiismeretét mossa tisztára. Az ókonzervatív főurak,

17 Uo.

18 Uo.; Vö. *Memoirs Robert Morier...* i. m. II. 56. és köv.

akiknek politikai éleslátását Morier messze különbnek ítéli a hatalom újdonsült kori-feusainál, természetesen mindent igyekeztek megtenni annak érdekében, hogy sérelmes helyzetükön változtassanak, hogy ha tapintattal és messzemenő udvariassággal is, de felhívják tarthatatlan helyzetükre a császár figyelmét. Ezekben a lojalitást sohasem nélkülöző fellépéseikben maguk möött tudhatták Scitovszky primást, esztergomi érseket is. Így az ókonzervatívok a bécsi Burg felé tolmácsolói lettek a régi magyar alkotmányos állapot visszaállítását szorgalmazó törekvéseknek. A Bach-rendszer bukása után, majd az *Októberi diploma* kibocsátását követően szerepük a monarchia politikai életében kiszélesedett. Morier ugyanakkor meg kívánta jegyezni, hogy a magyar arisztokrácia ókonzervatív csoportja különböző ányalatokra tagolódik, és a Schmerling bukása után hatalomra jutott konzervatív elemeket — mint többek között Majláth György gróf kancellárt, Sennyey Pál bárót, a Helytartótanács elnökét, valamint Esterházy Móric grófot — nem lenne helyes azonosítani azokkal a konzervatív főnemekkel, akik az *Októberi diploma* kibocsátása körül bábáskodtak, utalva többek között gróf Apponyi Györgyre és gróf Szécsen Antalra. Figyelmeztet Morier arra a finomságra, hogy ha az utóbbiak közel is állnak az udvarhoz és a Belcredi-kormányban helyet kapott magyar arisztokratákhoz, mégis hiba lenne őket egyszerűen azonosítani a magyar országgyűlésen szerephez jutott társaikkal. Meglátása szerint az országgyűlés konzervatív pártja nem egyszerűen a kormány szándékainak támogatója, hanem inkább közvetítő szerepet vállal az udvar és az országgyűlési ellenzékiek között. Két jól szerkesztett lapjukról tesz említést, utalva a Pesten megjelenő *Magyar Világ* című újságra és a Bécsben kiadott német nyelvű *Debatte* című lapra.¹⁹

A konzervatív párt programjáról Morier olyképpen tesz említést, hogy lényegében azokat az elveket védelmezik, amelyeket a kibővített Reichratban is képviseltek, vagyis szorgalmazzák az uralkodó és a nemzet közötti ellentétek feloldását, széleskörű autonóm kormányzatot Magyarországon a parlamentarizmus valamiféle változatával, a közös ügyeknek az általuk alkotmányosnak ítélt keretek között való kezelésével. Annyi bizonyos, hogy ennek a pártnak határozott szándéka az országgyűlés adta lehetőségeket olyképpen felhasználni, hogy az udvar, a kormányzat felé pozitív programot képviseljen, szemben az ellenzéki, negatív irányú törekvésekkel. A *Magyar Világ* által propagáltak szerint — melynek szellemi inspirálójának Apponyi György grófot tartják — a legfontosabb, hogy a konszolidált monarchiában Magyarország visszanyerje a maga autonóm, saját törvényei szerint kormányzott, független politikai egységét, melynek keretében tartandónak ítélték Erdélyt, Horvátországot és részben Dalmáciát is. A birodalom közös ügyeinek kezelésére Apponyi gróf azt szorgalmazta, hogy szabályos időközönként — hol Bécsben, hol Pesten — üljenek össze a birodalom két részének képviselői és az így kialakult testületnek lennének felelősek a miniszterek. Ezen elképzelés meglehetősen eltért a deáki koncepciótól, a liberálisok által igényelt magyar parlamentarizmustól és a felelős magyar minisztérium igényétől. Morier megjegyzi, hogy a konzervatív párt kerülni igyekszik a nyílt ellentéteket Deák Ferencsel, sőt gyakran fel is használják népszerű nevét, támadásaikat, az országgyűlés balszárnyára, az úgynevezett balközépre irányítják. Az utóbbinak olyan szerepet tulajdonítanak, mintha ők volnának a fő akadályai a kibékülésnek, képviselőik kompromittálnák a magyar népet Európa előtt és ők lennének a fő okai, heves ellenállásuk miatt, hogy a Lajtán inneni területen a reakció fokozódott. Arról Morier nem nyilatkozik, hogy a konzervatívok törekvései mennyire mozdíthatják elő a kiegyezéshez vezető tényleges

19 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. jan. 31. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/5.

erőfeszítéseket, hogy programjuk mennyire reális, mennyire találhat támaszra akár a politikai befolyással rendelkező magyarországi politikusok körében, akár a bécsi udvar tájkán. Úgy tűnik, hogy az angol megfigyelő Apponyinak és csoportjának a kellenél nagyobb befolyást tulajdonít és miként múltjukban sem részletezi túlságosan az őket terhelő mozzanatokot, hasonlóképpen újabb szereplésük felemás, korszerűtlen vonásait sem jelzi ezen jelentésében.²⁰

Ami pedig az országgyűlés balszárnyát illeti, Morier eltúlozza múltbeli ellenzéki szerepüket, vagyis a határozati párt 1861-ben kifejtett tevékenységét, melynek jogutódja a Tisza Kálmán vezette balközép párt lett az 1865-ös országgyűlésen. Morier radikális szereppel ruházza fel az egykori határozati pártot, mely a valóságban Teleki László gróf tragikus halálát követően közeledett a Deák párthoz mellyel végül közös politikai platformra lépett és a közöttük meglévő eltérések elmosódtak. Moriernek az az állítása, hogy e pártnak 1861-ben az lett volna a célja, hogy Magyarországot teljesen elszakítsa Ausztriától, eltöröljön mindenfajta uniót, aligha állt összhangban e párt tényleges szerepével. Az sem igazolható állítás, hogy a határozati párt tevékenysége okozta 1861-ben a tárgyalások megszakadását az udvar és az országgyűlés között. Az a beállítás, mintha a határozati pártba tömörült képviselők valamiféle forradalomra törekedtek volna, messzemenő túlzásnak tekinthető. Nem alaptalan az a feltevés, hogy az ilyen vélemény kialakításában a Nemzeti Casino konzervatív elemeinek is szerep jutott.²¹

Morier véleménye a balközép párt 1866-os szerepéről már jóval megalapozottabb. Meglátása szerint „sokat tanultak és remélhetőleg sokat is felejtettek” és a párt élére „bölcsebb és kiegyensúlyozottabb elemek kerültek. A magyar nép nagy többségével együtt készek arra, hogy Ferenc József király jogara alatt maradjanak.” Ma már belátják, hogy még önmagában a personalunio is szükségképpen feltételezi bizonyos közös ügyek elismerését a birodalom többi részeivel, és meg kell találni a megfelelő módot ezek olyan értelmű kezelésére, hogy e mellett azért Magyarország független állása a lehető legnagyobb mértékben biztosítva legyen és fejlődése a liberalizmus elveinek érvényre jutásával alakuljon. Mindez arra mutat, hogy e párt iránya már kevésbé tagadó, mint megelőzően, „kevésbé néznek a múltba, mint a jövőbe”. Tovább vezetve fejtegetését a jelentéstevő arra következtetésre jut, hogy a balközép párt alapjában véve a reformok folytonosságának a híve, így gondolják Magyarország jövőjét, politikai és gazdasági megerősödését biztosítani, európai tekintélyének növelését elérni. Ugyanakkor a birodalom többi részének kormányzásáról azt a nézetet képviselik, hogy a liberális alkotmányos elveknek kell ott is érvényesülniük és Bécsben egy, a pestihez hasonló parlamentnek szükséges működni. Vagyis „azt szeretnék, ha a németek a Lajtán innen olyan szerepet töltenének be, mint a magyarok a Lajtán túli területen. Mindegyik úr lehetne a saját hazájában és egyik sem avatkozna be a másik országnak ügyeibe.” Tehát a béke és barátság elveit kívánják érvényesíteni a két egymásra utalt szomszéd ország javára.²²

Morier számára a legnehezebb diót a Deák-párt, a parlamenti centrum jellemzése jelentette. Valóságos rejtélynek ítélte mindazt, ami e párt körül forgott. Túlságosan

20 Uo.; A 12 tagból álló Reichsrat 1860 tavaszán alakult át Verstärkten Reichsrattá, új tagokkal — köztük számos magyar arisztokráciával — kibővülve.

21 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. febr. 2. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/6; Vö. *Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865.* I–IV. Bp. 1922–1937. III. 207. és köv.; *Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867.* Bp. 1955. 269. és köv.

22 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. febr. 2. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/6.

nehézkésnek, homályosnak találta azt a módot, ahogy Deák védelmezte a magyar alkotmányosságot, melynek finomságait, bonyolult részleteit nehezen követte. Egyébként is idegenkedett a jogi mezbe öltöztetett politikai küzdelemtől — nem túlságosan értette az alkotmányvédelem ezen módját, mozgatórugóit, azokat az okokat, melyek a Deák-párt számára mindezen formák alkalmazását szükségessé tették. Morier azzal nyugtatja magát, hogy a deáki magatartás titokzatosságának kulcsát csak a parlamenti ülészek lezajlásával lelheti fel, ha addig is feszült figyelemmel követi az események menetét. Mindez azonban korántsem zárta ki, hogy mégis véleményt formáljon a centrum politikájáról, programjáról és Deák személyi tulajdonságairól. Az a körülmény, hogy véleményét nagyfokú óvatossággal fogalmazta meg, Morier körültekintésére és komolyságára vall. Ezzel hozható összefüggésbe, hogy számos esetben találóan és plasztikusan mutat rá olyan jelenségekre, melyek jellemzőek voltak Deákra és a hozzá közel állókra. Véleménye szerint Deák — szemben nagy vetélytársával és kortársával, Kossuthal — nem tartozott a nagy szónokok közé, nem is törekedett beszélni a nagy nyilvánosság előtt. Parlamenti felszólalásait nagyfokú körültekintés és gondosság jellemezte, miként ez 1861-ben is tapasztalható volt. Deák megnyilatkozásait egy nagyképeségű ügyvéd beszédeinek tekintette, melyet áthat a kiváló hazafiság és érzések melege, olyan sajátos stílussal övezve, ami inkább emlékeztet egy kérelmező előadására, mint egy parlamenti szónok beszédére. Mindez párosult Deák nagy tudásával és gazdag ismeretanyagával a magyar alkotmánytörténetről, mellyel szinte szétértépte a Schmerling-kormányzatnak a jogvesztésről hangoztatott érvelését. Deák állításai valósággal a megcáfolhatatlanság érzetét keltik, olyan törvényekre alapozva, melyek kiállták az idők próbáját. Ugyanakkor Morier hibáztatja, hogy Deák 1861-es felirati beszédeiből hiányoznak az elismerő szavak a birodalom megváltozott körülményeire és általában nélkülözik mindazt, ami a régít segítené hozzáilleszteni az újhoz. Úgy véli, hogy mindezek miatt Deák magatartása, programja „egyértelműen tagadó”. Természetesen ezen nézettel hosszasan lehetne vitatkozni, de annyi tény, hogy az angol megbízottban a deáki magatartás ilyenképpen tükröződött. Talán nem is meggyünk messzire a következtetésben, hogy effajta fenntartások Deák irányában tulajdon pártjában is felkelhettek voltak — elégedetlenkedve a lassú előrehaladás miatt. Morier úgy vélekedett, hogy Deák túlságosan is sokat kockáztat körülményes és nehézkes fontolgatásaival, súlyos felelősséget vállal magára a kiegyezéshez kedvezőnek tűnő pillanat esetleges elodázásáért. Anélkül, hogy Deák őszinte liberalizmusában Morier kételkedett volna, magatartásában sajátos, ősi magyar jellemvonásokat vélt felfedezni, valamiféle „keleti mozdulatlanságot”.²³

Mindemellett az angol megbízott közel járt az igazsághoz, amikor a deáki politika mozgatórugóiban kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a közvélemény hangulatának, a társadalom érzékenységének, teherbíró képessége nyomon követésének. A deáki magatartás jellemzésére egy figyelemre méltó történetet ad elő az angol megbízott, melyet egy Deák környezetében megforduló — de általa meg nem nevezett — személy mondott el neki. Eszerint Deák nem is egy esetben hozta szóba környezete előtt a magyar történelem azon tanulságait, melyekből okulhatnak a jelen közéleti szereplői. Így említést tett Károlyi Sándor grófról, mint olyan kiemelkedő személyiségről, akinek tetteit az utókor félreértette, félremagyarázta és éppen ebből fakadóan igazságtalanul ítélte meg. Állítólag Deák így nyilatkozott Károlyi grófról: „Hát nem különös, hogy ezt az embert, akinek talán nemzeti

létünket köszönhetjük, a nép mindmáig árulóként bélyegzi meg, míg Rákóczi, akinek makacssága, ha érvényre jut, elpusztított volna minket, népszerű hősként tartotta fenn.” Erre a példára Deák nagyon ügyelt, nem óhajtotta saját személyét hasonló összefüggésbe hozni az új történelmi körülmények között, állítólag azon indoklással, hogy „lehetetlen úgy szembenézni a halállal, hogy majd a generációk során a nemzet hagyományaiban az embert árulóként emlegessék saját hazájában”.²⁴ Ez a közvélemény iránti érzékenység, a politikai lépések megtételének fontolgatása, sem többet, sem kevesebbet nem tenni annál, amennyit az irányító szerep elvesztésének kockázata nélkül lehet — ezek valóban jellemzői a deáki magatartásnak. Ebben is keresi Morier a kulcsát annak, hogy „Deák úrnak óriási a népszerűsége és határtalan befolyás övezi őt honfitársai körében”. Személyében szinte mágikus tükröt tart honfitársai elé, melyben megnemesedett képmásukat látják hősi méretekre nagyítva és megtisztítva. Véleménye szerint „jellemét tekintve a legtisztább egyén”, az az ember, „akinek kezében jelenleg nemcsak Magyarország, de az egész birodalom sorsa van”. Éppen ezért együttérzéssel, de aggodalommal és némi kétséggel is figyelni Morier a deáki lépéseket. Az a kívánsága, hogy Deák kellő időben lássa be, hogy „az egymásrautaltság nagyobb biztonságot ad, mint a függetlenség”.²⁵

A magyar országgyűlés az uralkodói leiratra körültekintő és gondos választ kívánt adni, ennek jegyében hívták össze a válaszfelirat elkészítésére a 30 tagból álló bizottságot, mely 1866. februárjában titkosan végezte munkáját, a deáki iránnyal összhangban álló óvatossággal és az előbbieken már jelzett szellemben. Moriert ugyan kétségek gyötrik a kimenetelt illetően, miután a nagyfokú engedékenység és hajlékonyság érvényre jutását kívánta, ámbar korántsem volt biztos ennek sikerében. Éppen ezért nagy örömmel és bizakodással adott hírt arról, hogy a magyar országgyűlés felsőháza nem kívánt egyszerűen csatlakozni az alsóház válaszfeliratához — miként erre 1861-ben sor került —, hanem 1866. február 13-án, mozgalmas vitát követően és nagy többséggel olyképpen határozott, hogy az uralkodói leiratra külön válaszfeliratot fog elfogadni. Mindebből jogosan lehetett arra következtetni, hogy a magyar országgyűlés két házának véleménye majd megoszlik, és a felsőházban a mérséklet, a nagyobb engedmények kerekednek felül, vagyis a konzervatív párt érvényesíti elképzeléseit. Morier szerint a felsőház ezen határozata nagy riadalmat keltett az alsóház Deák-párti és balközép párti soraiban, mert azt remélték, hogy a felsőház többsége — 1861-hez hasonlóan — legalábbis passzív magatartást fog tanúsítani és nem fog szembeszállni az alsóház elképzeléseivel. Az udvari körök nagy örömmel fogadták a felsőház szavazásáról számyra kapott híreket, mint annak előjelét, hogy elképzeléseik sikerre számíthatnak. Maga az uralkodó a budai várban sorra kerülő újabb bálon Morierrel találkozva úgy nyilatkozott, hogy a főrendek függetlenségének jeleként fogta fel a szavazást és nagyfokú elégedettségének adott kifejezést, mint „első győzelmet” könyvelte el.²⁶

Amennyiben Morier esetleg arra számított, hogy a felsőház magatartása és egyéb felülről érkező impulzusok az országgyűlés alsóházát nagyobb mérsékletre készítetik, tévednie kellett. Csalódással számolt be Bloomfield lordnak, kritikával illetve az elfogadott feliratot és annak kidolgozóit. Nem kívánt elhamarkodott következtetéseket levonni a mintegy két hétig tartó országgyűlési vita gazdag anyagából, de annak megállapítására már érettnek találja az időt, hogy nagy erőpróbára került sor Deák és

24 Uo.; Vö. *Memoirs Robert Morier...* i. m. II. 52–53.; *Ferenczi Zoltán: Deák élete. I–III.* Bp. 1904. III. 49. és köv.

25 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. febr. 2. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/6.

26 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. febr. 14. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/11.

az alsóház jobboldala között. Amikor erre utal, nem egyszerűen a kisebbségben lévő konzervatív csoportra gondol, hanem a centrumban lévő jobbszárnyára is, akikkel szemben Deák „bal felé nyitott, amit ez a réteg nagy örömmel fogadott”. Vagyis Deák a pártja jobbszárnyán elhelyezkedő Andrassy gróf, Lónyay Menyhért és mások türelmetlenebb, kiegyezést sürgető nyomásának ellenállva a balközép felé közeledett, Tisza Kálmánhoz és Ghiczey Kálmánhoz, hogy felirati tervezetében elérje azt, amitől tárgítani nem óhajtott. Morier kezdeti optimizmusa a fejlemények láttán az ellentétébe csap át, elkeseredve amiatt, hogy Deák „elszalasztotta az alkalmat, ami néhány héttel ezelőtt kétségtelenül a kezében volt”. A kiegyezés mindenképpen létre fog jönni, efelől nincsenek kétségei, de „nem Deák úron keresztül, hanem Deák úrral szemben”. A glóriát, melyet megkaphatott volna, elveszíti és az utókor emlékéét úgy őrzi meg, mint egy olyan emberét, aki „lehetetlen játszmát folytatott”, aki léphetett volna, mert ehhez volt elég bölcsessége és mérséklete, de elmulasztotta és ezért elvesztette a játszmát. Legalábbis ezen nézeteket osztja Morier és megjegyzi, hogy véleményével nem áll egyedül mindazok között, akik felmérik Deák életútját. Úgy érzi, hogy bátorságot vehet ahhoz, hogy egy nagy emberről — mert ennek tartja Deákat — megengedje magának azt a véleményt, hogy az „jogásznak túlságosan negatív volt és nagyon is vidéki azokhoz a hatalmas feladatokhoz képest, melyek elvégzésére felkérték”.²⁷ Szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a magyar képviselők szolidaritást vállalnak az osztrák tartományok liberális képviselőivel, hogy az alkotmányos kormányzat Ausztriában is létrejöhessen. Véleménye szerint az osztrák centrista liberális erők álláspontja erőteljes változáson ment át, és a múltban szorgalmazott központi parlament helyett örömmel üdvözlük a magyar erőfeszítéseket a két parlament működtetéséről és támogatják a magyar országgyűlés azon felhívását, hogy működjenek együtt a Belcredi-kormányzat föderalisztikus elgondolásaival szemben.²⁸

Ilyen körülmények között és ebben a hangulatban zárult le az 1865. decemberében megnyílt magyar országgyűlés első szakasza, melynek eredményeképpen az alsóház és a felsőház nem azonos válaszfeliratot fogadott el. Az egyik elutasító, a másik közeledő, közvetítő álláspontra helyezkedett az udvar, a kormány törekvéseivel kapcsolatban. 1866. február 27-én az uralkodó a budai várpalotában fogadta a két ház küldöttségét, hogy átvegye azok válaszfeliratait. Az uralkodó amennyire örömmel és dicsérve vette át a felsőház lojalitást tükröző válaszát, annyira tartózkodóan fogadta az alsóházi döntést, hangsúlyozva szilárd elhatározását mindamelllett, amit a leiratában már közzétett.²⁹ A következmény ennek megfelelően a közeledés helyett a konfrontáció, az eltérő álláspontok fennmaradása lett, amit a hamarosan kibocsátásra kerülő ismételt uralkodói válasz csak még jobban aláhúzott, miután változatlanul azon elvek és célkitűzések jegyében született, melyeket a magyar liberális ellenzék nem tehetett magáévá, miután a birodalom biztonságával célkitűzéseinek valóra váltását nem látta összeegyeztethe-

27 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. febr. 23. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/12.; Deák politikája iránti türelmetlenség tükröződik vissza báró Eötvös József naplójában is, melyben Deákat korlátoltsággal és makacssággal jellemzi. *Báró Eötvös József: Naplójegyzetek — Gondolatok 1864–1868.* Kiadta: Lukinich Imre. Bp. 1941. 153.

28 Morier Blommfieldnak, Pest, 1866. febr. 23. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 703/12. Vö. *Sonogyi Éva:* i. m. 110. és köv.

29 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. febr. 27. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 704/14.; Vö. *Kónyi Manó:* Deák Ferencz beszédei. I–VI. Bp. 1903. III. 603. és köv. Pesti Napló, 1866. márc. 4.

tellennek. Morier a helyzetet joggal ítélte komornak és a remélt kibontakozással ellentétesnek.³⁰

Ha az 1866. február végi események kezdetben csak a Deák-párt magatartásának, vonalvezetésének bírálatát vonták maguk után Morier jelentéseiben, hamarosan ez újabb bonyodalmakkal párosult, kétségessé téve a Belcredi-kormányhoz nagyon is közel álló erők fellépésének sikerét a kiegyezéshez vezető kedvező fordulat kikényszerítésében, meggyorsításában. Gondolunk itt elsősorban az országgyűlés konzervatív csoportjainak magatartására, amelytől az udvar, a kormányzat és Morier is sokat remélt. Úgy látszik, szerepüket, lehetőségeiket messze túlértékelték, arra számítva, hogy határozottabban vállalják a vitát a liberális ellenzékkel és közvetítő szerepük végül is eredményre vezet. Az erre mutató jelek azonban csak látszatra igazolták a beléjük vetett reményeket. A konzervatív arisztokraták túlságosan is tartottak a Deákkal szembeni fellépéseik várható következményeitől, attól, hogy amúgy is meglévő népszerűtlenségük csak még inkább fokozódhat. Azok a magyar arisztokraták, akikkel az angol megbízott kapcsolatokat épített ki, akik őszintén kifejtették előtte gazdasági természetű problémáikat és politikai észrevételeiket, hirtelen megriadtak a közvélemény lesújtó ítéletétől tartva és magatartásuk sok tekintetben érthetlenné, megmagyarázhatatlanná is válik Morier előtt. Elkeseredéstől és csalódástól korántsem mentes jelentésben számol be Bloomfield lordnak keserű tapasztalatairól a konzervatív főurakkal kapcsolatban. Mindez azzal függött össze, hogy Bécsben összeülni készült az a gazdasági bizottság, amelynek feladata volt a nemrég elfogadott angol–osztrák kereskedelmi szerződés végrehajtásának biztosítása, az új vámtarifák meghatározása. Morier joggal feltételezte, hogy ebben a munkában a magyar nagybirtokos arisztokrácia képviselői örömmel részt fognak venni, miután érdekeikkel szoros kapcsolatban áll a magas vámtételek mérséklése. Éppen ezért nagyon is meglepődött annak hallatán, hogy Wüllersdorf osztrák kereskedelmi miniszter meghívását a bécsi bizottságban való részvételre az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vezetősége visszautasította. Ezek után kereste fel személyesen Morier a nevezett egyesület elnökét, gróf Festetics Györgyöt, hogy felkérje az egyesület elutasító határozatának megváltoztatására. Miután minden érvelése értetlenségre talált, úgy érezte, hogy az ügyön túlmenően őt magát is személyében sértették meg azok, akikért sokat tett. Valóban, a megelőző bécsi bizottsági üléseken Morier következetesen pártolta a magyar arisztokrata körök érdekeit és joggal számított arra, hogy jószolgálati utóbb viszonzásra is találjanak. Számára teljességgel elfogadhatatlan volt Festetics gróf azon érvelése, hogy a birodalmi kereskedelmi ügyek a „közös ügyek” közé lettek sorolva, és mindaddig, amíg a magyar országgyűlés e tekintetben nem dönt, addig ők semmiféle bécsi tárgyaláson nem vehetnek részt. Vagyis semmiképpen sem akartak olyan színben feltűnni, mintha együttműködésre léptek volna közvetlenül a kormánnyal az óhajtott kiegyezés előtt. Morier, aki nagyon is ismerte a konzervatívok és a Belcredi-kormányzat közötti szoros kapcsolatot, érthetően következtelenséget és logikátlanságot látott e magatartásban,

30 A magyar országgyűlés képviselőházának 1866. március 3-i ülésén olvasták fel az uralkodó leiratát, mely a hallgatóságban megdöbbenést és elkeseredést keltett. „A nemetszés általános volt” — jegyezte fel naplójába a Deák-párti *Gorove István*. Az uralkodói leirat fogadtatásáról *Váradai Gábor*: Országgyűlési Levelében megjegyezte, hogy „a révpárt még beláthatatlan távolságban van”. Vö. *Könyi M.*: i. m. III. 608. és köv.; a *Pesti Napló* 1866. március 22-i számában gróf Andrássy Gyula a leiratról megjegyzi, hogy „igen nagy hibát követ el” és az ebben megjelölt úton „lehetetlen lesz a megoldás”. A leiratra adandó második felirat kidolgozásához lásd *Csengery Antal*: Hátrahagyott iratai és feljegyzései. Közzétette *Csengery Lóránt*. Bp. 1928. 48. és köv.

különösen ha tekintetbe vette, hogy az arisztokrata főurak ez esetben saját érdekeikkel szemben cselekedtek, miután kizárták magukat azokból a tárgyalásokból, melyeknek eredményei számukra korántsem lehettek közömbösek. Morier szerint a Magyar Gazdasági Egyesület elutasító határozatát más európai országok gyakorlata alapján aligha lehetne „épelméjűnek” tekinteni. Mindezek után kereste fel Ürményi József bárót panaszával. Ő támogatásáról biztosította és megígérte, hogy a vonakodó társaságra majd rászabadítja a konzervatív sajtót, és ha másképpen nem megy, akkor magát Deák is, azt feltételezve, hogy a gazdasági egyesület messzemenően óvatos magatartását még a mérsékelt liberálisok sem fogják osztani. Morier eredménytelen közbenjárásai után a konzervatívok tartózkodó magatartását az ügyben „öngyilkos, bolond tetteknek” minősítette Magyarország kereskedelmi érdekei szempontjából. Végző konklúziója, hogy mindebben a magyar közgondolkodást átható szellem tükröződik, mely semmi jóval nem bíztat. Amennyiben esetleg Angliában feltételeznék, hogy Magyarország kiváló partner lehetne a szabadkereskedelmi irányú érvényesítésében, most láthatják, hogy mi a valóság, melyre jellemző „a magyar politikusok szűk látóköre, kicsinyessége és sértődékenysége, amellet, hogy számos kiváló tulajdonsággal is rendelkezik”.³¹ A keserű tapasztalatok Morier magyarországi küldetésének eredményességébe vetett hitét is jócskán aláásták. Ebben a keserű hangulatban tért vissza 1866 kora tavaszán Bécsbe, ámbar a végző szót a magyarországi állapotokról és általában az osztrák birodalom helyzetéről, kormányzatáról még nem mondta ki.

Annak ellenére, hogy az országgyűlés első feliratára az uralkodói válasz elutasító volt, Morier továbbra is kitar az eredeti elképzelése mellett. Úgy látja, a kiegyenlítés ügyének esetleges felgyorsulására a remények még nem tűntek el teljesen. Az uralkodói leiratra adandó válasz körül az alsóházban 1866. március első felében folytak a viták, azonban anélkül, hogy az alapkérdésekben Deák Ferenc megváltoztatta volna álláspontját, anélkül, hogy elvileg eltért volna az első feliratban foglaltaktól: vagyis a kiindulópont nem lehet más, mint az 1848-as törvények visszaállítása, s módosításukra a közös ügyek érdekében csak ezt követően kerülhet sor.³² Ez a makacsság, ez az állhatatosság Morier szemében nem tűnt politikai okosságának, sőt inkább ballépésnek, de a liberális ellenzégi képviselőktől már nem is várt túl sokat az első felirat során szerzett tapasztalatai alapján. Ami viszont jócskán meglepte és elkésérítette, az a felsőház tagjai többségének a magatartása volt. Morier bizton számolt azzal, hogy miként az első felirat esetében, úgy a konzervatív főurakban most ismételtelen lesz annyi bátorság, hogy eltérő nézeteiket külön írásba foglalják és elhatárolják magukat az alsóház ellenzégi magatartásától. Nos, ebben a várakozásban is csalódnia kellett, miután a felsőház az alsóház 1866. március 19-én elfogadott feliratának tárgyalását legfeljebb húzhatta-halaszthatta, de végül is nyilatkoznia kellett, és ebben az udvar számára sem volt köszönet. A felsőház 1866. április 16–18-a közötti ülésein ugyan akadtak kemény ellenfelei is a deáki második feliratnak — többek között gróf Cziráky Antal és gróf Szécsen Antal —, ennek ellenére a végző szavazás során, ha csekély

31 Morier Bloomfieldnak, Pest, 1866. febr. 27. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 704/15.; Vö. *Galgóczy Károly*: Országos Magyar Gazdasági Egyesületi Emlékkönyv. I–II. Bp. 1879–1880. II. Az OMGE története 1876-ig. 138. és köv.; Gróf Festetics György 1867-ben átadta az OMGE elnöki tisztségét és az Andrássy-kormányban a király személye körüli miniszter lett. *Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora (Magyarország története 1867–1918). I–II. Bp. 1934. I. 45.; Bárány Ürményi József a konzervatív párt egyik vezetője volt. *Ferenczy Z.*: i. m. III. 48.

32 Vö. *Kónyi M.*: i. m. III. 618. és köv.; *Toldy István*: Őt év története 1867–1872. Bp. 1891. 12. és köv.

többséggel is, de a főrendek végül is utat nyitottak az alsóház második feliratának, mely ismételten elutasította az uralkodói leiratban foglaltakat. Mint Morier megjegyezte, bár a felsőház csak négy szavazati többséggel fogadta el a második feliratot, mégis ezt „a Deák-párt fontos győzelemként üdvözölte”, mert az a célja, hogy az ország egységes frontot képezzen a Lajtán túlról jövő politikával szemben. A konzervatív párt tagjainak többségéről lesújtón szól Morier, fellépéseiket ügyetlennek tartotta, melyekből kitűnt álláspontjuk reakcióssága, antiliberalis jellege. Ugyan akadtak szerinte kiemelkedőbb egyéniségek is, akik államférfiakhoz méltó szónokoknak bizonyultak, azonban ez mit sem változtatott azon, hogy ez a párt egészében véve igen következtelenül és hibásan járt el.³³

A Bécsbe visszaérkező angol megbízott kiábrándultsága főképpen abból fakadt, hogy az érdekelt erők elmúlasztják a kiegyezés megteremtéséhez vezető kedvező alkalmakat és túl sokat kockáztatnak a jövőt illetően. Felelősöket keresve Morier olyképpen szól Bloomfield lord előtt, hogy voltaképpen a Deák-párttól a konzervatívokon keresztül a kormányzatig mindenki felelős az elmúlasztott alkalmakért. Szerinte Deák azért, mert ugyan előzőleg felgyújtotta nyilatkozataival a kiegyezési reményeket, de amikor a gyakorlati térre jutottak a dolgok, akkor az országgyűlést a merev ellenállás irányába befolyásolta. Morier szerint sokkal helyesebb lett volna, ha a magyar országgyűlés a közös ügyek problémáival saját kezdeményezéséből egyáltalán nem foglalkozott volna. Miután elutasították az uralkodói leiratot, jobb lett volna megvágni, hogy a kormány válaszképpen maga kezdeményezze, javasolja a közös ügyekkel történő foglalkozást. Ez esetben a magyar országgyűlés felsőbb kérésnek tett engedményként, jóakarátának jeleként tárgyalhatott volna a közös ügyek mértékéről, formáiról. Mint ismeretes, Deák viszont azt látta helyesnek, ha az országgyűlés kiegyezési készségének dokumentálására — a második leirat elutasítása után — maga lát hozzá a közös ügyek problémájának megvitatásához, az elvi alapok kidolgozásához. Ezen célból az országgyűlés 67-es bizottságának albizottságaként életre hívott 15 tagú bizottság 1866 tavaszán kitaróan foglalkozott a közös ügyek kérdésével és még a háború kirobbanása előtt befejezte és nyilvánosságra is hozta álláspontját: körvonalazva azokat a határokat, ameddig az engedmények terén hajlandóknak mutatkoznak elmenni — amennyiben az 1848-as törvényeket előzetesen a kormány elismeri. Morier az országgyűlés magatartásáról végül is azt a következtetést vonja le, hogy az „helytelenül cselekedett”.³⁴

Ami a kiegyezési tervek meghiúsulását, elodázását illeti 1866 tavaszán, mindezért Morier a fő felelősséget a Belcredi-kormányzatra hárítja. Szerinte ha Deák hibákat követett is el, a kormányzat felelőssége még nagyobb az elmúlasztott alkalmakért. Amikor az osztrák tartományokban felfüggesztették az alkotmányt, akkor ezt azzal indokolták, hogy majd a birodalom keleti felében alkotmányos módon járnak el. De nem cselekedtek másként — jegyzi meg Morier —, mint hogy meglopták Pétert, hogy majd Pálnak fizetnek, utóbb viszont ezt megtagadták azzal az indoklással, hogy igazságtalan lenne erre a célra Péter pénzét felhasználni. Ezért kétszínűséggel, agyafúrtsággal vádolja Morier a kormányzatot, mely káoszt idézett elő és megteremtette a feltételeket egy abszolút rendszerhez történő visszatéréshez. A félmegoldások, „az alkotmányos bűvészkedések” voltaképpen csak arra voltak jók, hogy a birodalom népeinek jogos kívánságai elől elzárkózzanak, hogy megtévesszék őket és ily módon időt nyerve a gyeplőt ismét szorosabbra foghassák és „ezzel lehetővé vált a bürokratikus

33 Morier Bloomfieldnak, Vienna, 1866. ápr. 25. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 706/22.

34 Morier Bloomfieldnak, Vienna, 1866. ápr. 25. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 706/23.; Vö. *Csengery Antal*: i. m. 54. és köv.; *Kónyi M.*: i. m. III. 685. és köv.

gépezet számára, hogy továbbra is zavartalanul működjön”. Abban ugyan nem biztos Morier, hogy a hatalom tudatosan készülne az önkényuralom ismételt bevezetésére, de ennek ellenére a lezajlott események semmi jóval nem bíztatnak és az osztrák birodalom mielőbbi konszolidációjára vonatkozó remények szertefoszlottak.³⁵

Ebben a rendezetlen és sok tekintetben kilátástalan állapotban köszöntött be Ausztria számára az a háború, amelyben magán kívül aligha számíthatott másra, miután a belpolitikai válsága nagyfokú nemzetközi elszigetelődéssel is járt. A Németország feletti hegemoniára törő bismarcki Poroszország viszont nemcsak modernizált hadseregével lépett a küzdelem terére, de ügyes diplomáciai húzásával biztosította a maga számára az orosz birodalom és Franciaország semlegességét.³⁶ Az angol kormány szerint ugyan Ausztria katonai ereje még mindig érdemlegesnek volt tekinthető, de a súlyos kormányzati, politikai, gazdasági válság elhúzódása miatt, kockázatosnak ítélte Ausztria háborúba lépését. Ehhez csatlakozott az angol sajtó is, mely többek között arra mutatott rá, hogy a háborús válság olyan körülmények között köszöntött be, amikor Magyarországgal a kibékülés ügye érdemleges előrehaladást nem mutatott, a birodalom katasztrofális financiaális helyzetben van és erősít kénytelen Itália és Németország között megosztani.³⁷ Az angol kormány Ausztria irányában jelentkező jóindulata azonban másirányú meggondolásokkal is párosult. Poroszország hatalmának növekedését sem a Palmerston-, sem a Russell-kormány nem tartotta veszélyesnek Anglia számára. Sőt úgy vélekedtek, hogy erre Európának éppen azért van szüksége, hogy ellensúlyozhassa Oroszországot és Franciaországot. Ha akadtak is viták az angol kabinetben, valamint Viktória királynő és a vezető kormányférfiak között, ezek végül is elsimultak és Anglia, miként az 1864-es dán háború idején, 1866-ban is semleges maradt, távol tartva magát az európai háborús konfliktusoktól.³⁸ Ilyen körülmények között Ausztria nem számíthatott Anglia támogatására a porosz–olasz katonai szövetséggel szemben, ami végül németországi hatalmának visszaszorulásával és Veneto tartományának feladásával járt. Ebben a helyzetben vált elkerülhetetlenné a bécsi udvar számára a kiegyezés tető alá hozása Magyarországgal, amelynek létrejöttét az angol kormány és diplomáciája kétségtelenül szorgalmazta. Ezt nemcsak Palmerston és Russel kormányainak működése támasztotta alá, Loftus és Bloomfield bécsi angol követek tevékenységével egyetemben, de azok a sajátos diplomáciai missziók is, melyek az 1860-as években Dunlop és utóbb Morier nevéhez fűződtek.

35 Morier Bloomfieltnak, Vienna, 1866. ápr. 25. PRO. Foreign Office. Gen. Corr. F. O. 7. 706/23.; A Belcredi-kormány magatartásához lásd *Josef Redlich*: Das österreichische Staats- und Reichsproblem. I–II. Leipzig, 1920–26. II. 403. és köv.; Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. VI. Abt. Das Ministerium Belcredi. Band 1. 29. Juli 1865–26. März 1866. Szerk. *Horst Brettner-Messler*. Előszó: *Friedrich Engel-Janosi*. Wien, 1971. 304. és köv.

36 *Memoirs Robert Morier*... i. m. II. 60. és köv.; *Vö. Bismarck, Otto von: Gedanken und Erinnerungen*. I–II. Stuttgart, 1898. II. 210. és köv.; *H. Friedjung*: Harcz a német hegemoniáért... i. m. I. 34. és köv.; *Gerhard Brüns*: England und der deutsche Krieg, 1866. Berlin, 1933. 41. és köv.; *Werner E. Mosse*: The European powers and the German question, 1848–71, with special reference to England and Russia. Cambridge, 1958. 136. és köv.

37 *A. W. Word-G. P. Gooch*: i. m. III. 5. és köv.; *H. Maxwell*: i. m. II. 62. és köv.; *Werner, E. M.*: i. m. 171. és köv. „Az Ausztriát környező veszélyeket előszámolni és alig szükséges. Az államkincstár üres; egy háború a Magyarországgal való kiegyezés előnyeit megsemmisítené...” — írta az Economist 1866. március elején. (Vö. Pesti Napló, 1866. márc. 9.)

38 Ezen gondolat vezette Palmerstont, amikor 1865. szeptember 13-i, Russelhez intézett levelében Poroszország hatalma növekedésének körülményeit taglalta. *E. Ashley*: i. m. II. 270. és köv.; Viktória királynő már az 1860-as évek elejétől ezen irányt pártolta. *Vö. Queen Victoria. Ein Frauenleben unter der Krone. Eigenhändige Briefe und Tagebuchblätter 1834–1901*. Hrsg. *Kurt Jagow*. Berlin, 1936. 283. és köv.; *Brisson D. Gooch*: Europe in Nineteenth Century. A History. London, 1970. 409. és köv.